

Den envetna differentieringen

Uppfostringskommissionens reformarbete 1724–1778

Thomas Kaiserfeld¹

Inledning

Uppfostringskommissionens arbete från 1745 är en av de mer genomstuderade utredningarna i svensk förvaltningshistoria i allmänhet och den mest undersökta i svensk utbildningshistoria i synnerhet. Ambitionen här är därför inte att komma med nya empiriska resultat.² Istället är min förhoppning att kunna tillhandahålla en annan och bredare tolkning av dess verksamhet än vad som hittills präglat historieskrivningen kring kommissionens arbete.

För att göra det är den amerikanske antropologen Luigi Cavalli-Sforzas idéer om kunskapsöverföring inom en kultur en lämplig utgångspunkt. De gör det nämligen lättare att förstå hur viktig utbildningens utformning är, liksom argumenten bakom den.³ Cavalli-Sforza hävdar att kulturer där informationsöverföringen företrädesvis sker mellan människor i samma generation – horisontellt eller intragenerationellt – tenderar att vara dynamiska och föränderliga. Detta kan ställas mot kulturer där informationen sprids mellan generationer – vertikalt eller intergenerationellt – som tenderar att konserveras och vara mindre förändringsbenägna. Skälet är att det då handlar om att äldre generationer lär de yngre som därmed i större utsträckning tillägnar sig de äldres traditioner och sedvänjor. Tanken kan byggas ut med insikten om att en del baskunskaper nog bör överföras vertikalt för att ligga till grund för ett mer precist och effektivt kunskapsutbyte, till exempel konsten att läsa och skriva eller konsten att räkna. Vissa menar att detta även gäller identitetsskapande ämnen som modersmål, historia, religionskunskap och så vidare.

Eftersom våra utbildningsinstitutioner – möjligen med undantag av familjen i alla dess former – är de viktigaste agenterna för vertikal eller intergenerationell informationsöverföring i västerländsk kultur blir reformer på detta område av yttersta värde för att förstå förändringsprocesser i vårt samhälle. Ur Cavalli-Sforzas perspektiv blir förändringar av läroplaner till och med viktigare än tillägnet av ny kunskap genom kunskapsöverföring eller kunskapsproduktion, exempelvis genom forskning. Förändringar i undervisningen skapar nämligen dynamik i en av de mest konserverande kulturinstitutioner vi har och blir därmed avgörande för hur samhället utvecklas på längre sikt. Därför är kampen om undervisningens

innehåll viktig, inte bara för dem som bedriver den och dem som drabbas av den, utan för alla som intresserar sig för historisk förändring i stort.

Kommissionens tillkomst

Debatten om skolan som en tummelplats för bildning och lärdom eller nytta och praktik fördes i Sverige långt före frihetstidens inträde. Pedagogikhistorikern Wilhelm Sjöstrand kan till exempel identifiera långt gångna krav på skolutbildning för borgerliga näringar på 1620-talet.⁴ Vid denna tid skulle också landets sjöstäder inrätta räkneskolor för undervisning i bland annat bokföring. På 1600-talet infördes dessutom teknisk utbildning inom olika förvaltningar, exempelvis för lantmätare och artillerister. Ett tidigt exempel på vad som kan kallas teknisk universitetsundervisning är Olof Rudbecks kollegier i Uppsala under andra hälften av 1600-talet om allt från lantmåteri över husbyggnad till skogsbruk. Idé- och lärdomshistorikern Per Dahl har visat hur initiativet byggde på en renässans för teknisk kunskap med teoretisk underbyggnad och skedde med samhällets bästa för ögonen.⁵ Det handlade om att öppna universitetet även för hantverkare, inte sällan med samhällsekonomiska motiv. En Rudbecklärjunge som relativt tidigt, men desto kraftfullare också argumenterade för nyttomotivet i undervisningen var Christopher Polhem. År 1716 beklagade han att unga som ville ägna sig åt tekniska yrken var tvungna att läsa latin innan de kunde gå över till mekaniska vetenskaper och mekanisk praktik.⁶

Under 1700-talets lopp anlades dessutom flera mer praktiskt inriktade utbildningar. Ett känt exempel är Anders Gabriel Duhres ambitioner att omvandla den förfallna kungsladugården Ultuna till en praktiskt inriktad skola. Schäferiskolan på Höjentorp och fabriksskolan i Alingsås från 1730-talet i samband med Jonas Alströmers manufakturverk där är andra liknande initiativ. Dessa blev dock inte långlivade och försvann under 1760-talet i samband med att understödspolitiken utsattes för kritisk granskning. Senare, under 1770-talet, inrättades istället en långt livskraftigare veterinärskola i Skara. Ungefär vid samma tid inrättades också en mer praktiskt inriktad skola i Stockholm som tog hänsyn till krav på moderna språk och realämnen på bekostnad av grekiska och hebreiska.⁷

Spänningen mellan tradition och nytta i utbildningsfrågor var alltså inget nytt under frihetstiden. På ena sidan stod den medeltida bildningsskolan i kyrkans regi med gudsfruktan och klassiska språk på schemat samt profana verk, många gånger med åtskilliga sekler på nacken. Idealtypiskt betraktat var uppgiften att dana studenten för att ge honom (sic!) en övergripande helhetlig världsbild i sammanfattning (lat. *universitas*), en kunskapsidentitet som möjliggjorde kommunikation med likasinnade. På den andra sidan stod plantskolan (lat. *seminarium*) i samhällets tjänst där ämnen uteslutande meddelades som kunde försvaras utifrån samhällets

bästa, en ledstjärna som hade de styrande grupperingarna som enda uttolkare. Idealtypiskt var uppgiften att ge studenten de färdigheter som behövdes för att på bästa sätt lösa uppgifterna som kunde förväntas inom ett visst yrkesval och på så sätt göra denne till en samhällsnyttig medborgare.

Allmänt grundades frihetstidens krav på ett förändrat undervisningsverk huvudsakligen på tre idémässiga komponenter. För det första fanns från 1600-talet en tilltagande tilltro till det mänskliga förnuftets möjligheter att strukturera vissa tidigare till synes olösbara problem så att de kunde behandlas matematiskt eller på annat sätt. I det sammanhanget är det värt att poängtera wolffianismens ställning vid svenska universitet mot mitten av 1700-talet.⁸ Det är dock klart att också antikens litteratur stödde en förnuftslinje när det gällde undervisningens ordnande. Förnuftets betydelse för undervisningen kunde alltså åberopas av olika sidor i den pedagogiska debatten. För det andra handlade det om att lägga större fokus vid naturen som rättesnöre för undervisningen, både som kunskapsområde vid sidan av de traditionella texterna och som mönster för att organisera undervisningen på ett effektivt sätt med John Lockes psykologiska empirism som ett sätt att närma sig det pedagogiska problemet. Uppfostran skulle ske i anslutning till individens psykiska och fysiska utveckling.⁹ För det tredje handlade det om ett ökat intresse för undervisningen ur ett merkantilistiskt perspektiv. Skolan sågs som ett statens verktyg för att höja nationalinkomsten liksom för att lära känna Guds verk, det fysiko-teologiska argumentet.¹⁰ De tre idéströmningarna bakom förändringstrycket på den traditionella utbildningen kan sammanfattas som den pedagogiska med en tilltagande individualism och förnuftstilltro; den naturhistoriska och naturfilosofiska med både innehållsmässiga och pedagogiska implikationer samt den hushållningsinriktade som innebar en betoning av olika realvetenskaper, ofta som en grund för hushållningsämnen likaväl som en väg mot religiös övertygelse.

Politiskt fanns också en grogrund i behovet av en reform av 1693 års skolstadga, något som underströks i regeringsformerna 1719 och 1720.¹¹ Genom skolstadgan 1693 hade till exempel apologistklassen från 1649 för räkning och läsning försvunnit. Sjöstrand har bland annat därför sett stadgan som en kraftig förstärkning av läroverkens kyrkliga inriktning.¹² Ändå var det framför allt prästeståndet som i en reaktion såg till att apologisten återinfördes i en interimstadga 1724. Uppfostringskommissionens främsta sentida uttolkare, pedagogen David Löfberg, har förklarat prästernas välvilliga inställning till den nya stadgan med att den ändå inte innehöll någon ”ny målsättning och medförde inga större framsteg mot en för det praktiska livet mera lämpad undervisning. Läroämnena förblevo i det stora hela desamma som förut”.¹³ Att 1724 års skolstadga verkligen var en tillfällig lösning framgår också av att den inte trycktes, utan endast meddelades i avskrifter. Det gav upphov till ansträngningar att få till stånd en mer permanent skolordning.

De ideologiska strömningarna och de politiska behoven under frihetstiden första decennier kan sägas ha sammanstrålat i den konkreta problematiken kring snillevalet, *delectus ingeniorum* (förmågornas urval), alltså frågan om hur studenturval kan göras för olika studier, och snilleprövningen, *selectus ingeniorum* (förmågornas åtskiljande), alltså frågan om hur studenter kan åtskiljas för olika studieinriktningar.¹⁴ Snillevalet och snilleprövningen var en konkret politisk sakfråga som gav anledning till förslag om utredningar av undervisningen under 1730-talet, inte minst på grundval av professorn och biskopen i Lund Andreas Rydelius pedagogiska program och hans lärjunge Gustaf Ruders skrifter.¹⁵ Prästeståndet motsatte sig dock i allmänhet propåerna och frågan dök istället upp i andra sammanhang, då med en slagsida åt det hushållningsmässiga. Efter en mängd turer under ett antal riksdagar fick till slut kanslikollegium mer eller mindre i förbigående kungl. maj:ts formella uppdrag att föreslå sakkunniga till en undervisningskommission, sammanlagt handlade det om femton personer som höll sitt första möte i januari 1746. På så sätt hade Uppfostringskommissionen bildats. Dess fortsatta historia skulle inte bli mindre komplicerad än dess tillkomst.

Kommissionens arbete

Uppfostringskommissionens arbete är väl mest känt för kraven på förändring av utbildningssystemet som med Sten Lindroths ord skulle göra ”folket rikt och lyckligt – naturalhistorien, kemin, experimental fysiken och mekaniken som grundläggande vetenskaper och deras tillämpning i åkerbruk, bergsbruk, industrier och hantverk” fördes fram av samma personer som predikade den officiella ekonomiska hattpolitiken.¹⁶ De bedrev arbetet systematiskt och började med en genomgång av att konsistoriernas och domkapitlens utlåtanden från 1720-talets slut över 1724 års skolstadga. Därefter delades Uppfostringskommissionen upp i två utskott, ett för de akademiska konstitutionerna och ett för utarbetande av en ny skolstadga. Utskottet för akademiska konstitutioner hade ett enklare arbete eftersom informationen var lättare att samla och analysera. Efter 1746–1747 års riksdag och ytterligare turer presenterades så 1750 Uppfostringskommissionens berömda försök att inrätta en ny universitetsorganisation som mer speglade samhällsbehoven än traditionella akademiska ämnesområden. Efter ampert svar från konsistoriet blev det inte mycket med kommissionens förslag. Genomfört för eftervärlden blev dock inrättandet av nya civilexamina vid sidan av magistergraden samt professurer i fysik och kemi.¹⁷

Samtidigt intensifierades arbetet med en ny skolordning. I ett förarbete lanserades naturalhistoria och ekonomi som nya undervisningsämnen i både trivialskola och gymnasium. Dessa ansågs, tillsammans med matematik och fysik, som ämnen av stort allmänintresse. I övrigt skulle fria ämnesval tillämpas, alltså en starkare differentiering av den traditionella

utbildningen, och uppflyttning till gymnasium och till och med universitet skulle kunna ske utan latinstudier, en oerhörd tanke med utgångspunkt i de sekler av latintuggande som fortfarande karakteriserade traditionell skolutbildning vid denna tid.¹⁸ I Uppfostringskommissionens inledande diskussioner om en ny skolstadga fanns med andra ord en hel del radikala förslag som nu skickades ut på remiss till konsistorier och domkapitel. Men svaren dröjde och arbetet drog ut på tiden. Faktiskt tog det hela 1750-talet i anspråk. När svaren väl kommit in visade sig konsistorier och domkapitel splittrade i frågan. Sammantaget kan det konstateras att många ville förändra den traditionella utbildningen, men att en alltför långt gången differentiering mötte hårt motstånd.¹⁹

Förslaget till ny skolstadga omarbetades på grundval av synpunkterna för att presenteras i samband med riksdagen 1760–1762. Konsistoriernas och domkapitlets kritik hade vid det här laget slipat av de radikalaste delarna i förarbetet. Framför allt hade kraven på differentiering av utbildningen tonats ner.²⁰ Kvar fanns dock förslaget att naturalhistorien, fysiken och ekonomin, som nästan helt saknades i 1724 års förordning, utan undantag skulle läras ut ”till sina elementa”. Undervisningen borde: ”blifva så allmän, att ock här grund kan läggas för sådana lefnadssätt som med landthushållningen och handaslöjder umgås och underbyggnad af studier behöfva”.²¹

Även detta nya förslag till skolordning 1760 sändes ut på remiss som innebar att åtta av femton yttranden saknade invändningar mot förslaget till nya ämnen i trivialskola eller gymnasium. En del var negativa som Uppsala konsistorium som ansåg att det kunde räcka med naturalhistoria och hushållning i de lägre klasserna. Men endast i Strängnäs och Härnösand var man helt avvisande till nya undervisningsämnen i trivialskolan såväl som på gymnasiet.²² Sammantaget kan det konstateras att det visst fanns avvikande åsikter bland de konsistorier som yttrade sig, i synnerhet mot tanken på nya ämnen i trivialskolan. Ändå var kritiken långt svagare än den som framfördes mot det ursprungliga förslaget med långt gången differentiering. Det på så sätt reviderade förslaget som presenterades för riksdagen 1760–1762 kunde alltså mycket lättare accepteras av ledningarna för gymnasier och trivialsolor.²³

Resultaten av Uppfostringskommissionens arbete lades dock fram vid en allt annat än lämplig tidpunkt eftersom hattpartiet nu hamnat på fallrepet. Den politiska länsen för den mest hårdföra merkantilismen med näringarna i fokus hade mojnats och istället övergått i en starkare politisk inriktning mot upphjälpande av jordbruket.²⁴ Riksdagen 1760–1762 visade på en försvagning av näringspolitiken som till och med angreps av hattarnas egna. Inte heller utilismen på det pedagogiska området kunde vinna gehör. Ett alternativt sätt att studera det politiska skiftet har varit att utgå från funktioner hos politiska nätverk med slutsatsen att socialt utbyte fått stryka på foten för opinionsbildning där just intresse för naturalhistoria paradoxalt nog har framhållits som en viktig ingrediens och iden-

titetsskapare.²⁵ Uppfostringskommissionens förslag remitterades i alla fall till mindre sekreta utskottet där behandlingen drog ut på tiden. I prästeståndet hade förslaget diskuterats med resultatet att man beslutat avvakta remissutlåtandena som ännu inte inkommit till riksdagen. Mot bakgrund av det fick också mindre sekreta utskottets fortsatta behandling av skolordningsförslaget bero. Ändå ville vissa krafter inom prästeståndet senare under riksdagen undersöka möjligheterna att utarbeta ett förslag till ny skolordning. Till slut insåg de dock att arbetet tvunget måste vänta till följande riksdag på grund av tidsbrist.²⁶

Inte heller under riksdagen 1765–1766 hanns arbetet med i prästeståndets eklelesiastikutskott.²⁷ Anledningen har också påståtts vara att den politiska situationen med skärpta partimötsättningar var ogynnsam för en överenskommelse om en ny skolordning ständerna emellan.²⁸ Vid nästa riksdag 1769–1770 togs frågan åter upp av mindre sekreta deputationen som föreslog att sekreta utskottet skrev till kung. maj:t för att be om att Uppfostringskommissionen återupplivades, något som också skedde om än med decimerat manskap om elva istället för femton ledamöter.²⁹ Arbetet under de följande åren resulterade i ett nytt förslag till skolordning 1778 som enligt Uppfostringskommissionen var lämpat efter ”nuvarande tider och vetenskapernas tillväxt”.³⁰ Sjöstrand har menat att förslaget var uttryck för ”konservatism”.³¹ Inte heller denna gång ledde dock Uppfostringskommissionens förslag till beslut om ny skolordning. Frågan bordlades, eller rättare fick ligga utan åtgärd, ytterligare decennier innan en ny skolstadga såg dagens ljus 1807.

Löfberg har konstaterat att Uppfostringskommissionens arbete som helhet framstår ”som ett resultat av tidens allmänna pedagogiska reformrörelse med dess krav på en skolundervisning, som kunde tillgodose ett vidsträcktare bildningsbehov än behovet av bildning blott för kyrkliga och lärda uppgifter, och som kunde ge en i såväl det enskilda som det allmänna livet praktiskt nyttig kunskap”.³² Annars står Lindroth för den mest positiva värderingen av kommissionens insatser med påpekandet att förslaget till skolordning 1760 med undervisning i naturalhistoria och hushållning redan i trivialskolan faktiskt delvis bar frukt. Från 1700-talets mitt infördes nämligen, vid sidan av allmän naturlära som alltid studerats vid svenska läroverk, linneansk naturalhistoria och experimentalfysik vid det ena gymnasiet efter det andra. Nya läroböcker trycktes, naturaliekabinett och instrument av olika slag införskaffades.³³ Föregångare i denna process tycks ha varit gymnasierna i Skara, Växjö och Göteborg samtidigt som de i Härnösand och Strängnäs verkar ha varit de mest traditionsbundna.³⁴ Sammantaget kan konstateras att de hushållningsinriktade strömningarna slog igenom när det gällde att bereda plats för ämnen som ekonomi och fysik samt kemi på bekostnad av de lärda språken. Kraven på nya ämnen kvarstod också trots att tankarna på differentiering blivit mindre framträdande i och med 1760 års förslag.

Kommissionens eftermäle

Bredare betraktat kan Uppfostringskommissionens eftermäle sägas ha två ansikten. För det första har den studerats med avseende på förslagen att reformera undervisningen i trivialsolor och gymnasier. Utgångspunkten har i dessa fall ofta varit pedagogiska strömningar från kontinenten liksom det som med en anakronistisk vändning kallats för det nationalekonomiska motivet.³⁵ För det andra har den analyserats som statsmaktens och framför allt vissa hattmerkantilisters försök att skaffa sig kontroll över universitetsutbildningen och universitetsforskningen. Fokus har i dessa fall ofta legat på frågan om en ny fakultetsindelning vid Uppsala universitet.³⁶

De historiska analyserna av Uppfostringskommissionens arbete har alltså empiriskt följt samma organisatoriska uppdelning som gällde för kommissionens två utskott, ett för de akademiska konstitutionerna och ett för en ny skolstadga. Samma delning gäller också Uppfostringskommissionens kronologi, först arbete med reformer av den högre utbildningens innehåll, från 1746 till 1750 och sedan med den mer grundläggande utbildningen, från 1751 till 1778. En viss kronologi går också att skönja i Uppfostringskommissionens historiografi. Mellan 1880-talet och 1910-talet låg fokus på referat och återgivande av källor till Uppfostringskommissionens arbete som gällde reformation av skol- och gymnasieundervisning respektive universitetsundervisningen.³⁷ Under 1930- och 40-talen var intresset i första hand de vidare pedagogiskt-ideologiska strömningar som påverkade arbetet med att förändra skolstadgan.³⁸ Senare har politiskt-ideologiska bakgrunder till försöken att reformera universitetsutbildningen mer hamnat i fokus.³⁹ Det enda som egentligen bryter upp denna kronologi för den historiska forskningen är Christian Lundahls avhandling från hösten 2006 som åter diskuterade Uppfostringskommissionen, eller egentligen dess upprinnelse, från en pedagogisk sida.⁴⁰

Även de historiska analyserna av Uppfostringskommissionens arbete kan sägas följa en viss uppdelning. När det gäller reformarbetet med de akademiska konstitutionerna har förklaringarna ofta haft politiska förhållanden som utgångspunkt. Universitetsorganisationen har här setts som en arena för politisk maktkamp om utbildningen där konservatism stod mot reformförsök för att anpassa den till olika praktiskt inriktade och förvaltningsmässiga intressen.⁴¹ Kommissionens förslag om det akademiska undervisningsverkets förbättring 1750 har av den historiska forskningen passats in i denna allmänpolitiska ram utan större åthävor eller djupare reflektion.⁴² Det handlade om att skapa ett utbildningsväsende som inte bara skolade ämbetsmän, utan också utbildade med sikte på olika näringar oavsett om doktrinen bakom idéerna helst kallas merkantilism eller kameralism.

Tveklöst var det politiska trycket på universiteten generellt sett mycket stort under hattarnas välde från 1730-talet till 1760-talet med kanslercen-

sur och politiskt tillsatta lärare.⁴³ Frihetstidens politiska intresse för universiteten är begripligt mot bakgrund av att det ännu huvudsakligen handlade om prästutbildningsanstalter med stort strategiskt-politiskt intresse tack vare predikningarnas inflytande över allmogen. Ett fall som studerats mer ingående är statsrätten med slutsatsen att det politiska intresset för ämnet dikterades av dess nytta i olika sammanhang och att dess disciplinerande funktion framhövdes särskilt av Uppfostringskommissionen som alltså utgjorde ett led i försöken att få statsrättsundervisningen att spegla den förhärskande partiideologin.⁴⁴

När det gäller reformeringen av skolstadgan har utgångspunkten varit pedagogiska uppfattningar. Ofta har det utländska inflytandet framhållits. Att exempelvis John Lockes tankegångar fick spridning bland skriftställare som Lars Salvius och den redan omnämnde Rydelius är också klart.⁴⁵ Delvis var dock den nya individualismen svår att få ihop med den stränga ekonomiska doktrinen om utbildningens nytta för samhället i allmänhet och näringarna i synnerhet. Pedagogikhistorikern Nils G. Ohlson har påpekat att de svenska merkantilisternas utbildningsmål snarare tog sikte på en tysk borgare som genom kunnighet, flit och lydnad gagnade det allmänna än den engelska gentlemanen.⁴⁶ Uppfostringskommissionen har alltså både i sin samtid och i eftervärldens analyser varit tudelad. Å ena sidan har den setts som ett vapen i den politiska kampen om universiteten, å andra sidan som en byråkratisk exponent för pedagogiskt inriktade skolreformer.

En konsekvent strävan efter differentiering

Men det finns också komponenter som för samman Uppfostringskommissionens delar mer än håller dem isär. Tonvikten vid undervisning i praktiska ämnen som fysik och kemi, men också hushållningslära, gällde både skola och universitet liksom argumenten för deras införande. Exempelvis använde kanslirådet Claes Ekeblad i Uppfostringskommissionens utskott för de akademiska konstitutionerna pedagogiska argument för att införa nya professurer i fysik och kemi vid universitetet i Uppsala:

Ordningen, som matematiken brukar till sina lärosatsers framställande, när den behörigen utredes och skärskådas, är ibland alla den tjänligaste att vänja snillet till redighet, skärpa eftertanken och uppöfva påfundsgåvan. Sedan alla själftagna meningar och grundlösa gissningar ur fysiken äro utdömda, tålas der inga andra teorier, ej heller kunna andra till nyttjande antagas än de, som med oryggliga skäl, grannliga försök och nogräknade observationer antingen grundfästas eller styrkas.⁴⁷

Uppenbarligen vägde pedagogiska argument in även i kommissionens utskott för de akademiska konstitutionerna.

När den ekonomiska debatten nästan uteslutande utgår från de maktägandes intressen på bekostnad av flertalets handlings- och tankefrihet blir

även yrkesfördelningen, den så kallade jämkningen mellan näringarna, och därmed utbildningen en huvudpunkt oavsett vilket stadium det gäller.⁴⁸ Med ett sådant perspektiv ligger det i samhällets intresse att på bästa sätt utnyttja medborgarnas produktionspotential och därmed att skapa utbildningar som tar till vara variationerna mellan individer med avseende på förmåga och intresse. Tankegången fanns redan i revisionssekreterare Carl Gustaf Löwenhielms välkända memorial vid riksdagen 1746–1747 där det heter att:

Det är historia naturalis, som lär oss känna alla sten- och jordarter, örter och djur och att veta deras art. Den borde läras vid skolorna af alla studerande, medan minnet är som qvickast och hågen mest faller för varieteter och förr än han hunnit fästa sig vid något visst ändamål. Då dessa scholares blifvit studenter, borde de söka vidare framsteg häruti och hvar och en åtminstone utvälja någon del, helst den som hågen mest fölle uppå. Att detta ej måtte försummas, borde denna vetenskapen blifva så ansedd och hedrad uti filosofiska fakulteten, så att ingen skulle vinna honores academicos, som icke beviste in publico examine, att han antingen förstode sig på hvarjehanda bärgs- och malmarter, jordarter, salter, någon del af bärgverk, kemi eller på sädesskötsel, grässlåg, trädslag, färgegräs, medicinalväxter, schäferier, silkesmaskar, insekter, fogelfängerier, fiskerier, eller något annat hithörande och till en nyttig hushållning tjänande.⁴⁹

Bland de utpekade inspiratörerna till Löwenhielms idéer märks, förutom Carl von Linné själv, Linnélärjungen Eric Eklunds *Uppfostringslära* som gavs ut 1746 i samband med riksdagen och som Lindroth kallat ”århundradets mest ambitiösa och självständiga pedagogiska arbete” med dess yrkanden på en för alla gemensam grundutbildning med uppdelning i två linjer, en för ämbetsmän och en för näringsidkare.⁵⁰ Efter denna uppvisning i hattretorik kom Löwenhielm att ta en naturlig plats i Uppfostringskommissionen 1748 när andra föll ifrån.

Fysikoteologins koppling mellan hushållning och ämnen inom det naturalhistoriska fältet samt teologin kan knappast ha försvårat Uppfostringskommissionens arbete med att reformera utbildningen mot en mer praktisk inriktning. Det handlade alltså inte bara om att studera naturen för att blottlägga Guds verk, utan också om att undervisa i naturens nytta för att människan skulle kunna tillgodogöra sig gåvorna som givits.⁵¹ Med hjälp av den argumentationskedjan menade professorn och biskopen i Åbo, Johan Browallius, och hans läromästare Linné att hushållningsämnenas grunder fanns i de kunskapsområden som vi idag samlar under beteckningen naturvetenskap, och som på 1700-talet kunde kallas naturalhistoria, geografi, botanik, fysik och kemi.⁵² Fysikoteologisk argumentation mildrade på så sätt de hårdaste stötarna mot dem som förespråkade ett traditionellare utbildningsinnehåll och nymodigheterna blev säkert lättare att svälja. Mycket riktigt hade både Browallius och Eklund, de två

tänkare som haft störst inflytande över Uppfostringskommissionen, också tydliga fysikoteologiska utgångspunkter för sina reformförslag.⁵³ Det fysikoteologiska betraktelsesättet stöttade frihetstidens nyttighetstendenser i undervisningen både på universitet och i skola med införandet av nya ämnen som hushållningslära och realämnen.

Argumenten som utgick från pedagogiska överväganden, nyttan och fysikoteologin ledde alla till slutsatsen att det behövdes nya läroämnen i olika stadier av utbildningen. Vad det framför allt handlade om var att dessa nya ämnen utgjorde utbildningsalternativ som på så sätt differentierade utbildningen. I själva verket brottades båda Uppfostringskommissionens utskott med problemet hur man skapar en skola som inte likriktar, utan snarare diversifierar studenterna. I förslaget till nya akademiska konstitutioner ägnades till exempel stort utrymme, faktiskt överväganden delen, åt skolor och gymnasier. Här nämndes att:

Til at häruti winna en önskelig ändring will utskottet nu allenast i allmänhet föreslå (emedan en mera nagelgran utredning fogeligast kan förknippas med Scholæ ordningens öfwerseende) at alle desse ungdoms ledare, så de allmänne som enskildte, tilhållas at låta förnuftets upodling och snillepröfningen hos den dem anförtrodde ungdomen wara deras angelägnaste omsorg: at de til den ändan på det högsta winlägga sig, at hos honom så snart hans tankar börja stadga sig, uparbete den naturliga slutkonsten, ej så mycket igenom minnesreglor, mycket mindre utan lexor, utan fast mera genom samtal, frågor och en stadig samt til alla sina delar utweklad tillämpning hälst til Mathesin, hwilkens grundläror härigenom till-lika alt efter begrepets tilwäxt och styrka kunna hos honom inplantas: at de på lika sätt förfara i de öfriga wetenskaperne, och ej fika så mycket at dem snart igenomgå, som at föreställa dem tydligt och öfwe[r]tygande, wälwetande at den tiden, som med en begynnare tappas, i längden af en öfwad med mångdubbel fördel återwinnes: at de under alt detta gifwa noga aktning, hwarut så förståndets som wiljans förmögenheter hos ynglingen hwälfwa, och hwarpå de förnämligast fästa sig, antingen omdömet eller inbillningskraften hos honom är eller skal blifwa härrskande; at de sådant genom anstälte Moraliske och Phychologiske rön ännu närmare söka utspana, såsom, at honom af åtskillige wetenskaper de lättaste, och efter hans begrep lämpade läror föreställas, då snart lærer yppa sig, hwilka han begärligast fattar och längst behåller, de der då som hans hufwud Studium böra anses, med flera medel, som en skickelig och mogen ledare sjelf lätteligen kan uptänka.: at de til at winna tilräckelig tid härtil ej vidare uppehålla lärjungem med latinen⁵⁴

Uttalanden som detta vittnar om att Uppfostringskommissionens arbete snarare handlade om att införa snilleprövning, hur begåvningarnas kunde åtskiljas för olika ämnesstudier, mer än snilleval, hur lämpliga begåvningar på bästa sätt kunde väljas ut för att undervisas med högsta möjliga samhällsekonomiska utväxling. Med latinska termer handlade det mer om *selectus ingeniorum* än *delectus ingeniorum*.

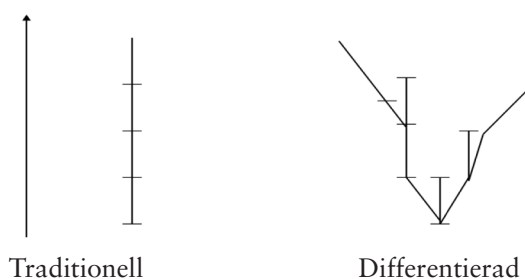
I Uppfostringskommissionens förslag till nya akademiska konstitutioner 1750 var mycket riktigt den centrala tanken att också universitetsutbildningen skulle differentieras tydligare och mer utpräglat än tidigare då magistergraden vanns av dem som tagit sig igenom den grundläggande filosofiska fakulteten. Förslaget innebar att fem fakulteter inrättades som bättre svarade mot huvudgrupperna i förvaltningsväsendet än de traditionella. I förslaget nämndes en fundamentalfakultet, en teologisk, en civil (egentligen juridisk–finansiell och kameral), en matematisk med militär inriktning samt en fysisk med medicin och bergsvetenskaper.⁵⁵ Fundamentalfakulteten skulle ansvara för den grundläggande utbildningen inom de olika områden som ansågs som nödvändiga. Efter dessa studier skulle studenterna välja en av de fyra specialfakulteterna. Differentieringen var inte bara ett ifrågasättande av den högre utbildningen som en övergripande, helhetlig sammanfattning, utan blev därmed också ett hot mot det traditionella universitetets uppgifter och själva grundtanke.

I förslaget till ny skolstadga som Uppfostringskommissionen lade fram 1760 hade differentieringstanken formulerats ännu klarare:

Hafwer någon Yngling, efter egen böjelse och med Föräldrars eller Förmyndares wilja, et wisst lefnads-sätt för framtiden utwalt, han bör underwisning få egentligen i de stycken, som dertil fordras. Huru och detta med den öfriga Ungdomen, i synnerhet den mognare, må kunna ske samt hwar och en likaledes i tid lämpas och upfostras til det ändamål, om honom, efter dess naturliga gåfwor och andra omständigheter, finnes bäst tjena, derom, såsom et för Riket högt angelägit mål, men hwarom intet wisst stadgas kan, böra Ephori och Consistorierne i hwarje Stift, under samråd med Lärarne, all upmärksam, försiktig och möjlig försorg draga, så at för Riket i framtiden wälgrundade och skickelige Ämnen til dess mångfaldige Ämbetens och handteringars skötsel må wara at tilgå.⁵⁶

Både när det gällde att reformera universiteten 1750 och skolorna 1760 handlade det om att differentiera genom att bereda mer plats för alternativa utbildningsämnen. I de projekten användes fysikoteologiska, hushållningsmässiga samt pedagogiska argument i varierande utsträckning både för universitet och för skola.

Tyvärr har de skilda utbildningsstadierna, universitet och skola samt de skilda tidpunkterna, 1750 och 1760, alltför mycket fått vara utgångspunkten för vår förståelse av Uppfostringskommissionens arbete. Men i själva verket går det alltså mycket väl att betrakta kommissionens insatser, åtminstone de femton första åren, som en enveten och väl sammanhållen ansträngning för att införa nya ämnen i utbildningssystemet överlag och på så sätt differentiera innehållet. I så fall handlade det om en relativt långtgående reformation av utbildningssystemet där den individuella anpassningen traditionellt skett genom att olika studenter påbörjat och avslutat utbildningen på olika stadier eller i olika årskurser. Vad uppfostr-

Figur 1. Grafisk framställning av traditionell respektive differentierad utbildning i relation till studietid. Kortare tvärställda streck anger möjliga in- och utgångar.

ringskommissionen försökte införa var en ny dimension i utbildningen med olika inriktningar inom en och samma årskurs, i praktiken en breddning av in- och utgångar, på alla utbildningsnivåer – trivialskola, gymnasium såväl som universitet. Den kanske mest extrema förslaget i den riktningen var att ge avkall på latinkravet för inträde i högre studier.

I korten låg inte minst att en differentiering av den traditionella utbildningen var tänkt att höja dess attraktivitet för större elev- och studentgrupper. Men ansträngningarna verkar inte ha räckt till för att vända 1700-talets vikande studerandetrender vid trivialskola, gymnasium och universitet. På gymnasiet handlade det om en kraftig nedgång med så mycket som 70 procent. Också antalet uppsalastudenter sjönk under frihetstiden, från cirka 1 000 på 1740-talet till under 800 under 1750-talet, mellan 500 och 600 på 1770-talet och cirka 400 på 1780-talet.⁵⁷ Andelen uppsalastudenter som gick en kyrklig bana sjönk ännu mer. Under frihetstiden gällde det cirka hälften, vid sekelskiftet 1800 hade siffran sjunkit till 35–40 procent.⁵⁸ Andelen prästsöner som studerade, särskilt i Uppsala, sjönk från 40 procent i början av 1700-talet till 25 procent i slutet. Faktum är att prästsönernas sjunkande studieintresse är huvudorsaken till de fallande studenttalen i Uppsala under 1700-talet.⁵⁹ Allt detta under en tid som dessutom såg en ihållande befolkningsökning från 1,75 miljoner i mitten av 1700-talet till 2,35 miljoner i slutet av seklet, en tillväxt på drygt 70 procent.⁶⁰ I Åbo och Lund var visserligen tendensen den motsatta. Men historikern Sven-Erik Åström som undersökt studerandetalen har ändå hävdats att: ”Den kulturella eftersläpningen, som vidlådde de officiella bildningsinstitutionerna, måste ha varit en av orsakerna till att frekvensen vid dem nedgick.”⁶¹ Lindroth anger kortare studietid till följd av den nya civilexamen, och fler privatlärare som alternativa förklaringar vid sidan av att färre slog sig på prästbanan och istället valde borgerliga yrken som inte krävde universitetsstudier i samma utsträckning.⁶²

Men trots det magra utfallet kan Uppfostringskommissionens kontinuerliga och konsekventa strävan efter differentiering betraktas som en tidig härold för framtidens undervisningsdebatter. Det handlade i så fall om att

bejaka en ökad samhällelig specialisering och differentiera utbildnings-systemet därefter. I den meningen var Uppfostringskommissionens arbete ett viktigt förebud om 1800-talets latinstrider och 1900-talets läroplans-debatter.⁶³

Slutsatser

En aspekt på Uppfostringskommissionens arbete som inte tidigare uppmärksammats är den kontinuitet med vilken man argumenterade för differentierade utbildningsvägar oavsett om det gällde nya akademiska konstitutioner eller skolordningar. Uppdelningen av Uppfostringskommissionens arbete är alltså en efterhandskonstruktion. Visst bedrevs det i två olika utskott. Men förslagen som lades var förvånansvärt enhetliga, också med tanke på att så lång tid som tio år förflutit mellan utskottens två förslag. Få om ens några andra försök att reformera det traditionella svenska utbildningsväsendet har gripit an uppgiften så brett samtidigt som fokus behållits så väl. Uppfostringskommissionen hade i själva verket inte två ansikten som förmodats inom tidigare historieskrivning kring dess verksamhet, utan ett.

Resultatet av kommissionens ansträngningar att introducera nya ämnen för att differentiera skola, gymnasium och universitet kan knappast ha imponerat på samtiden. Men även om isen inte bröts när det till exempel gällde att ifrågasätta latinet som undervisningsspråk och teologiska fakulteten som den högsta på universiteten, så skedde i alla fall en försvagning. För genom Uppfostringskommissionens försorg lanserades alternativ till det klassiska undervisningsinnehållet som präglade stora delar av det traditionella utbildningsverket långt in på 1900-talet. Det är visserligen ingen tvekan om att dessa alternativ hade tagit sig in i utbildningssystemet senare. Inte minst hade det säkert skett genom utländska influenser. Men i och med att Uppfostringskommissionens arbete var ett konsekvent sammanhållet och politiskt organiserat försök till differentiering genom introduktion av nya ämnen på alla undervisningsstadiet, utsattes det svenska utbildningssystemet för ett kraftfullt förändringsförsök relativt tidigt också vid en internationell jämförelse.

I ljuset av Cavalli-Sforzas idéer om att kunskapsöverföring mellan eller inom generationer i en kultur präglar dess förändringsbenägenhet blir Uppfostringskommissionens försök att föra in fler undervisningsämnen för att differentiera utbildningen ännu mer betydelsefulla. En differentiering av utbildningen, en av de mest kulturkonserverande institutioner vi känner i det västerländska samhället, innebär nämligen i förlängningen att den information som överförs mellan generationer heterogeniseras. Men inte bara det. Med utgångspunkt i Cavalli-Sforzas tankar är en heterogenisering av just utbildningssystemet – det vill säga ett av våra viktigaste system för informationsöverföring från äldre till yngre generationer – av

strategisk betydelse för samhällets förändringsbenägenhet generellt. Uppfostringskommissionens differentieringsidéer skapade en grogrund för en större samhällsdynamik på längre sikt. (Idag försiggår liknande differentieringssträvanden på familjebildningens område, en förmodligen ännu viktigare agent för vertikal eller intergenerationell informationsöverföring i västerländsk kultur än utbildningssystemet. En heterogenisering här kan potentiellt ligga till grund för ännu större samhällsdynamik på längre sikt.)

Allt detta gör att Uppfostringskommissionen måste ses som merkantilisternas viktigaste ideologiska instrument för att inympa förändringstankar trots att det var försvinnande få som kom i kontakt med skolor, gymnasier eller universitet vid den här tiden. Arbetet med att differentiera den traditionella utbildningen kan också sägas ha förts vidare av Uppfostringskommittéerna 1812–1825 och 1825–1829. För både den ursprungliga kommissionen och de efterföljande kommittéerna handlade det om att försöka differentiera utbildningsvägarna för att på så sätt skapa utrymme för den specialisering och arbetsdelning som allmänt brukar förknippas med det moderna samhällets villkor. Än idag görs kontinuerligt försök att föra in nya ämnen in läroplanerna för grundskola, gymnasium och universitet. Det senaste i raden gäller entreprenörskap, ett projekt som drivs av Skolutvecklingsverket och Nutek.⁶⁴

Ytterst kan försöken att differentiera utbildningssystemet förstås i klassmässiga termer med en uppblomstrande borgarklass strävan efter kontroll över den formella sidan av uppfostran som sedan katolicismens dagar i Sverige utövats av en prästmajoritet som värnat tro och seder lika väl som de egna privilegierna. Sven-Eric Liedman har beskrivit denna borgarklassvurm för den nya naturvetenskapen såväl utifrån dess materiella användning för att höja produktion och handel som dess ideologiska betydelse där kvantiteter i form av mått och vikt fördes fram på bekostnad av kyrkans och aristokraternas aristoteliska tonvikt vid kvaliteter.⁶⁵ I frihetstidens Sverige, där det kungliga enväldet förbytts mot en borgarstats maktägande ständer, hade den reformerade kyrkan redan ställts under statsmaktens överinseende som därmed också kontrollerade universiteten. På så sätt blev möjligheterna större för en borgarklass att med hjälp av statens maktbefogenheter differentiera utbildningen för att bättre passa ett samhälle med specialisering och arbetsdelning. Uppfostringskommissionen, med sin tunga besättning av centralt placerade hattar, var tongivande för dessa försök att styra om verksamheten, lika väl på universiteten som på gymnasier och skolor.

Summary

The persistent differentiation: The Swedish educational commission's reformwork 1724–1778. By Thomas Kaiserfeld. In historical research, the

Swedish educational commission in mid-eighteenth century has been given two different faces. Firstly, it has been understood through its suggestions to reform education in primary and secondary schools. In these cases, the point of departure has been continental pedagogical debates. Secondly, it has been analysed as a tool of the government to take control over the universities. In this context, the perspective has often been political. Here, the ambition is to bring together these two sides of the commission's work in order to give a more accurate image of its problems and solutions, closely knit together as they were in the 18th century, broken up only by later historical analysis. Both pedagogical and political perspectives influenced the main purpose of the commission, to make suggestions for differentiation at all levels of education, primary, secondary as well as tertiary. Thus, a closer analysis of the commission's two faces merges them into one. The alternatives introduced by the commission in order to differentiate education were the sciences such as natural history as well as economics. Through its suggestions for alternatives in order to differentiate, the positions of the debate over education throughout the 19th and 20th centuries were established.

Noter

1. Stort tack riktas till Gunnar Broberg, David Dunér, Hjalmar Fors, Hanna Hodacs och Carola Nordbäck som bidragit med synpunkter och kommentarer på tidigare versioner av denna text.
2. Källmaterial som genererats av Uppfostningskommissionen finns samlat i Riksarkivet, Äldre kommittéarkiv (ÅK) 849.
3. Luigi Luca Cavalli-Sforza, *Genes, peoples, and languages* (Berkeley, 2000), 179–187.
4. Wilhelm Sjöstrand, *Pedagogikens historia II, Sverige och de nordiska grannländerna till början av 1700-talet* (Lund, 1958), 279–282.
5. Per Dahl, *Svensk ingenjörskonst under stormaktstiden: Olof Rudbecks tekniska undervisning och praktiska verksamhet*, Institutionen för idé- och lärdomshistoria, Uppsala universitet, Skrifter 14 (Uppsala, 1995), 19–35 & 159–184.
6. David Löfberg, *Det nationalekonomiska motivet i svensk pedagogik under 1700-talet* (Uppsala, 1949), 108–115.
7. *Ibid.*, 364–382.
8. Tore Frängsmyr, *Wolffiansimens genombrott i Uppsala: Frihetstida universitetsfilosofi till 1700-talets mitt*, Acta universitatis Upsaliensis: Skrifter rörande Uppsala universitet C. Organisation och historia 26 (Uppsala, 1972).
9. Nils G. Ohlson, *Det pedagogiska problemet i Sverige under frihetstiden och gustavianska tiden (till omkring 1805): En översikt* (Stockholm, 1939), 13–16.
10. Löfberg, 58–59.
11. Hugo Hernlund, *Bidrag till den svenska skollagstiftningens historia under partitidehvarvet 1718–1809*, Del 1 1718–1760 (Stockholm, 1882), 18–25.
12. Sjöstrand, 331.
13. Löfberg, 63.
14. Ohlson, 47–66. Här hävdas också att snilleval och snilleprövning är synonyma begrepp, det förra vanligare i äldre språkbruk än det senare. Andra hävdar att "delectus" är korrektare latin, se: K.G. Leinberg, "Om snillevalet i vår äldre skollagstiftning", *Tidskrift utgiven av Pedagogiska Föreningen i Finland* (separat, 1884), 3–38.
15. Wilhelm Sjöstrand, *Pedagogik och temperamentslära*, Pedagogiska skrifter 181–182 (Stockholm, 1943), 114–147; Christian Lundahl, *Wiljan att veta vad andra vet: Kunskapsbedömning i tidigmodern, modern och senmodern skola*, Arbetsliv i omvandling 2006:8, Arbetslivsinstitutet (Stockholm, 2006), 146–167; Carola Nordbäck, "Att konstruera lyd-

- nad: Nedslag i den lutherska 1700-talspedagogiken”, Presentation vid ”Nyttiga kunskaper, sann gudsfruktan och goda seder: Den unga människan i fostran och undervisning, 1600–1920”, Härnösand, 24–25 mars 2006.
16. Sten Lindroth, *Svensk lärdomshistoria 3 Frihetstiden* (Stockholm, 1978), 70.
17. Claes Annerstedt, *Uppsala universitets historia, 3:1 1719–1792* (Uppsala, 1913), 264–265.
18. Löfberg, 233–238.
19. Ibid., 223–231.
20. Löfberg, 238–239.
21. Citerat efter: Hernlund, 55. Förslaget till skolstadga finns i ”Project til en förbättrad och förnyad Förordning för Scholar och Gymnasier”, 18 december 1760, i *Utdrag utur alle ifrån 1729 års slut utkomne publique handlingar, placater, förordningar, resolutioner och publikationer*, vol. 7 1758–1764, R.G. Modée (red.) (Stockholm, 1766), 4991–5030.
22. Löfberg, 243–248.
23. Ibid., 241 & 248.
24. Karin Johannisson, ”Naturvetenskap på reträtt: En diskussion om naturvetenskapens status under svenskt 1700-tal”, *Lychnos* 29 (1979–1980), 109–154.
25. Patrik Winton, *Frihetstidens politiska praktik: Nätverk och offentlighet 1746–1766*, Acta Universitatis Upsaliensis: Studia Historica Upsaliensia 223 (Uppsala, 2006).
26. Hernlund, 59–60.
27. Hugo Hernlund, *Skolordnings-förslaget av den 28 november 1778*, ur: *Inbjudning till öfvervarande af årsexamina vid Stockholms gymnasium, realläroverk samt Klara, Jakobs och Ladugårdslands lägre allmänna läroverk vårterminen 1880* (Stockholm, 1880), II–III.
28. Wilhelm Sjöstrand, *Pedagogikens historia III:1, Sverige och de nordiska grannländerna under frihetstiden och gustavianska tiden* (Lund, 1958), 89–90.
29. Hernlund, *Skolordnings-förslaget av den 28 november 1778*, IV.
30. Citerat efter Hernlund, *Skolordnings-förslaget av den 28 november 1778*, V.
31. Sjöstrand, *Pedagogikens historia III:1*, 103.
32. Löfberg, 239–240.
33. Lindroth, 70–71 & 271. Angående naturaliekabinett, se Yngve Löwegren, *Naturaliesamlingar och naturhistoriska undervisning vid läroverken*, Årsböcker i svensk undervisningshistoria 132 (Stockholm, 1974), 27–34.
34. Löfberg, 302–364.
35. Hernlund, *Bidrag till den svenska skollagstiftningens historia under partitidehvarvet 1718–1809* Del 1; Löfberg, *Det nationalekonomiska motivet*.
36. Torgny T. Segerstedt, *Den akademiska friheten under frihetstiden: En sammanställning*, Acta universitatis Upsaliensis: Skrifter rörande Uppsala universitet C. Organisation och historia 29 (Uppsala, 1975).
37. Hernlund, *Bidrag till den svenska skollagstiftningens historia under partitidehvarvet 1718–1809* Del 1; Annerstedt, *Uppsala universitets historia, 3:1 & Uppsala universitets historia, Bihang 4 1749–1776* (Uppsala, 1912).
38. Ohlson, *Det pedagogiska problemet*; Löfberg, *Det nationalekonomiska motivet*.
39. Segerstedt, *Den akademiska friheten*; Hjalmar Fors, ”Att undervisa i Nytt: Etablerandet av kemi som svenskt universitetsämne 1750–1766”, D-uppsats i idé- och lärdomshistoria, Institutionen för idé- lärdomshistoria, Uppsala universitet (1997); Per Nilsén, *Att ”stoppa munnen till på bespottare”: Den akademiska undervisningen i svensk statsrätt under frihetstiden*, Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning, grundat av Gustav och Carin Olin, Serien 1, Rättshistoriskt bibliotek 59 (Lund, 2001).
40. Lundahl, *Wiljan att veta vad andra vet*.
41. Hernlund, *Bidrag till den svenska skollagstiftningens historia under partitidehvarvet 1718–1809*, Del 1, 32.
42. Se framför allt Segerstedt, *Den akademiska friheten*.
43. Erik Bollerup, ”Sven Bring (Lagerbring) och kanslercensuren i Lund på 1750-talet”, *Scandia* 33 (1967), 313–344; Lars-Arne Norborg, ”Universiteten som indoktrineringsinstrument: Statsmakten och studium politicum vid Lunds universitet under Nils Palmstiernas kanslertid (1752–1761)”, i *Historia och samhälle: Studier tillägnade Jerker Rosén* (Lund, 1975), 95–116; Sven-Eric Liedman, *Den synliga handen: Anders Berch och ekonomiämnen vid 1700-talets svenska universitet* (Stockholm, 1986).
44. Nilsén, *Att ”stoppa munnen till på bespottare”*.
45. Löfberg, 92, 132 & 140–141.
46. Ohlson, 68–69 & 80–81.
47. Hernlund, *Bidrag till den svenska skol-*

lagstiftningens historia under partitidehvarfvet 1718–1809, Del 1, Bil. IX, 5.

48. Löfberg, 71.

49. Citerat ur: Hernlund, *Bidrag till den svenska skollagstiftningens historia under partitidehvarfvet 1718–1809*, Del 1, 42.

50. Citat ur: Lindroth, 69–70. Om inspiratörer, se Isak Fehr, ”En svensk uppfostringslära från medlet af 1700-talet: Studier i svensk pedagogik”, ur *Strängnäs allmänna läroverks årsprogram 1884* (Strängnäs, 1884), 15; Löfberg, 124–125.

51. Tore Frängsmyr, ”Den gudomliga ekonomin: Religion och hushållning i 1700-talets Sverige”, *Lychnos: Lärdomshistoriska Samfundets årsbok* 26 (1971–1972), 217–244.

52. Sven Widmalm, ”Gravören och docenterna: Cosmographiska sällskapet i Uppsala 1758–1778”, i *Kunskapens trädgårdar: Om institutioner och institutionaliseringar i vetenskapen och livet*, Gunnar Broberg, Gunnar Eriksson & Karin Johannisson (red.) (Stockholm, 1988), 78–106.

53. Löfberg, 92.

54. Segerstedt, 139.

55. *Ibid.*, 132–137.

56. ”Project til en förbättrad och förnyad Förordning för Scholar och Gymnasier”, 18 december 1760, 5004.

57. Löfberg, 362–364; Lindroth, 31 & 72.

58. Bo Lindberg, *De lärdes modersmål: Latin, humanism och vetenskap i 1700-talets Sverige*, Acta Universitatis Gothoburgensis: Gothenburg Studies in the History of Science and Ideas 5 (Göteborg, 1984), 42.

59. Sven-Erik Åström, ”Studentfrekvensen

vid de svenska universiteten under 1700-talet”, *Historisk tidskrift* 69 (1949), 1–25, 21; Lindroth, 35.

60. Angående orsakerna till den s.k. demografiska transitionen i Sverige, se: Tommy Bengtsson & Rolf Ohlsson, ”Sveriges befolkning–myter och verklighet”, i *Äventyret Sverige. En ekonomisk och social historia*, Birgitta Furuhausen (red.) (Stockholm, 1993), 113–132.

61. Åström, 18.

62. Lindroth, 31. Angående privatundervisningen, se: Magnus von Platen, *Privatundervisning i skolan: En undervisningshistorisk studie*, Acta Universitatis Umensis: Umeå Studies in the Humanities 34 (Umeå, 1981).

63. Gunnar Richardson, *Kulturkamp och klasskamp: Ideologiska och sociala motsättningar i svensk skol- och kulturpolitik under 1880-talet*, Studia Historica Gothoburgensia II (Göteborg, 1963); Gunnar Herrström, *1927 års skolreform: En studie i svensk skolpolitik 1918–1927*, Acta Universitatis Upsaliensis: Studia Historica Upsaliensia XXIII (Stockholm, 1966); Bengt Thelin, *Exit eforus: Läroverkens sekularisering och striden om kristendomsundervisningen* (Stockholm, 1981); Daniel Lövheim, *Att inteckna framtiden: Läroplansdebatter gällande naturvetenskap, matematik och teknik i svenska allmänna läroverk 1900–1965*, Acta Universitatis Upsaliensis Uppsala Studies in History of Ideas 33 (Uppsala, 2006).

64. <http://www.nutek.se/sb/d/230/a/720>, 3 april 2007.

65. Liedman, 23–24.